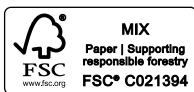

Heather Morris

**DE DRIE ZUSSEN
VAN AUSCHWITZ**

Vertaling Karin de Haas

HarperCollins

Voor het papieren boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2021 Heather Morris
Oorspronkelijke titel: *Three Sisters*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2022 HarperCollins Holland
Vertaling: Karin de Haas
Omslagontwerp: Michael Storrings / bij Barbara
Omslagbewerking: HarperCollins Holland
Omslagbeeld: © Elizabeth Ansley / Trevillion (vrouwen); © Joanna Czogala / Arcangel (veld);
© David Ridley / Arcangel (lucht)
Zetwerk: Mat-Zet B.V.
Druk: ScandBook UAB, Lithuania, met gebruik van 100% groene stroom

ISBN 978 94 027 1978 9
ISBN 978 94 027 6294 5 (e-book)
NUR 302
Eerste druk januari 2022
Achtste druk februari 2026

Originele uitgave verschenen bij Zaffre, een imprint van Bonnier Books UK, Londen, Verenigd Koninkrijk.

The author of this work asserts all moral rights.

Met dank aan het Meller/Ravek/Lahav-Lang/Guttman-familiearchief voor de foto's en de documenten.

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC.
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met * zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Elk ongeoorloofd gebruik van deze publicatie om generatieve kunstmatige-intelligentietechnologieën (AI-technologieën) te trainen is uitdrukkelijk verboden. De exclusieve rechten van de auteur en de uitgever worden hierbij niet beperkt. HarperCollins maakt tevens gebruik van de rechten onder Artikel 4(3) van de Digital Single Market Directive 2019/79 en het uitvoeren van tekst- en datamining op deze publicatie is niet toegestaan.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

Dit boek is gebaseerd op de persoonlijke herinneringen van Livia Ravek en Magda Guttman, de Shoah-getuigenissen van Cibi Lang, Livia en Ziggy Ravek, en het dagboek van Magda Guttman. Alles is in het werk gesteld om de feiten met de beschikbare documenten te verifiëren.

Cibi, z”l – Magda, z”l – Livia

Dank voor jullie kracht en de hoop waaraan jullie je vastklampten in het donkerste uur van de geschiedenis – om een leven te creëren in een nieuw land met liefhebbende gezinnen, om ons allemaal te inspireren.

Mischka, z”l – Yitzko, z”l – Ziggy, z”l

Jullie hebben je eigen overlevingsverhalen. Jullie hebben je eigen verhalen van moed, hoop, liefde en verlies van familie. Jullie hadden de liefde van drie fantastische vrouwen en de gezinnen die jullie hebben gesticht.

Karol (Kari), Joseph (Yossi) – Chaya, Judith (Ditti) – Oded (Odie), Dorit

Jullie zijn opgegroeid met de verhalen van jullie ouders. Jullie zijn verrijkt door hun volharding, veerkracht, moed en toewijding aan het delen van hun verleden, zodat we geen van allen ooit zullen VERGETEN.

Randy, Ronit, Pam, Yossi, Joseph, Yeshai, Amiad, Hagit – Noa, Anat – Ayala, Amir, Ariela – Daniel, Ruth, Boaz – Lee-Or, Nogah, Pnina, Galil, Edan, Eli, Hagar, Dean, Manor, Alon, Yasmin, Shira, Tamar – Carmel, Albie – Maayan – Doron, Ofir, Maor – Raphael, Ilan – Romi

EN TOEKOMSTIGE GENERATIES

Opmerking: z”l is toegevoegd aan de namen van de personen die zijn overleden, om hen te eren en te herinneren. Het staat voor *Zi-chrono livracha* – moge zijn of haar herinnering gezegend zijn.

Deel I

De belofte

Proloog

Vranov nad Topľou, Slowakije

Juni 1929

De drie zussen, Cibi, Magda en Livi, zitten samen met hun vader in een kringetje in de kleine achtertuin van hun huis. De oleanderstruik die hun moeder zo hard heeft geprobeerd weer tot leven te wekken, laat treurig de takken hangen in een hoekje van de tuin.

Livi, met haar twee jaar de jongste, springt overeind; stilzitten ligt niet in haar aard.

‘Livi, wil je alsjeblieft gaan zitten?’ zegt Cibi. Met haar zes jaar is ze de oudste van de zussen, en het is haar verantwoordelijkheid om hen terecht te wijzen wanneer ze zich misdragen. ‘Je weet dat vader met ons wil praten.’

‘Nee,’ verklaart de tweejarige Livi, en ze huppelt om de anderen heen en geeft hun allemaal een tikje op het hoofd. Magda, met haar vijf jaar de middelste, gebruikt een droog takje van de oleander om denkbeeldige figuren in de aarde te tekenen. Het is een warme, zonnige zomermiddag. De achterdeur staat open, uitnodigend in de hitte, en de zoete geur van versgebakken brood drijft de tuin in. De twee ramen, de ene van de keuken en de andere van de kleine slaapkamer die de familie deelt, hebben betere tijden gekend. Schilfers verfliggen op de grond; de winter heeft zijn tol geëist van het huisje. Het tuinhek vangt een vlaag wind en klapt dicht. De sluiting is kapot, alweer een klusje op vaders lijst.

Vader wenkt Livi. ‘Kom je op mijn knie zitten, liefje?’

Het is één ding als je oudere zus je iets opdraagt, maar als je vader je iets vraagt, en nog wel op zo’n lieve toon, dan is dat iets anders.

Livi ploft op zijn schoot en slaat in haar enthousiasme met haar arm tegen zijn hoofd. Ze heeft niet in de gaten dat ze hem pijn doet.

‘Gaat het wel, vader?’ Magda, die ziet dat hij zijn gezicht vertrekt, is bezorgd. Ze strijkt met haar vingers over zijn stoppelige wang.

‘Ja, liefje, prima. Ik heb mijn meisjes bij me – wat kan een vader zich nog meer wensen?’

‘Je zei dat je met ons wilde praten?’ Cibi, altijd ongeduldig, valt met de deur in huis.

Menachem Meller kijkt zijn mooie dochters in de ogen. Ze hebben geen enkele zorg, geen weet van de harde realiteit van het leven buiten hun fijne huisje. Een harde realiteit waar Menachem dagelijks mee leeft. De kogel die hem tijdens de Eerste Wereldoorlog niet heeft gedood, zit nog steeds in zijn nek, en nu, twaalf jaar later, dreigt hij het karwei af te maken.

Felle Cibi, stoere Cibi... Menachem streelt over haar haren. Op de dag van haar geboorte kondigde ze aan dat de wereld wel op mocht passen – ze was gearriveerd, en wee degene die haar in de weg zou staan. Haar groene ogen kleuren felgeel wanneer ze in een van haar opvliegende buien is.

En Magda, mooie, zachtaardige Magda, hoe is het mogelijk dat ze al vijf is? Hij is bang dat haar milde aard haar kwetsbaar zal maken, dat anderen haar pijn zullen doen en misbruik van haar zullen maken. Haar grote blauwe ogen staren hem aan en hij voelt haar liefde, haar begrip van zijn wankelende gezondheid. In haar ziet hij een volwassenheid die niet past bij haar jonge jaren, een mededogen dat ze van haar moeder en haar grootmoeder heeft geërfd, en een sterke wens om voor anderen te zorgen.

Livi blijft eindelijk rustig zitten als Menachem met haar zachte krullen speelt. Tegen haar moeder heeft hij haar beschreven als de wildebras van het drietal, degene van wie hij vreest dat ze zichzelf voorbij zal rennen en zich in de nesten zal werken. Haar doordringende blauwe ogen en tengere postuur doen hem denken aan een schichtig hertenkalf dat er ieder moment vandoor kan schieten.

Morgen zal de achtergebleven kogel in zijn hals operatief verwijderd worden. Waarom had dat ding niet gewoon kunnen blijven zitten? Hij heeft eindeloos gebeden om meer tijd met zijn meisjes. Hij wil ze begeleiden tot ze volwassen zijn, hij wil hun bruiloften bijwonen, zijn kleinkinderen op schoot nemen. Het is een riskante operatie, en als hij het niet overleeft, is dit de laatste dag die hij met hen doorbrengt. Als dat zo is, hoe gruwelijk die gedachte ook is, dan moet hij nu uitspreken wat hij van zijn meisjes wil vragen.

‘Ja, vader, wat wil je ons vertellen?’ dringt Cibi aan.

‘Cibi, Magda, weten jullie wat een belofte is?’ vraagt hij langzaam. Hij wil dat ze dit heel serieus nemen.

Magda schudt haar hoofd. ‘Nee.’

‘Ik denk van wel,’ zegt Cibi. ‘Dan bewaren twee mensen een geheim, toch?’

Menachem glimlacht. Cibi waagt altijd een poging, dat vindt hij zo geweldig aan haar. ‘Bijna, liefde, maar een belofte kan door meer dan twee mensen gedeeld worden. Ik wil dat deze belofte iets is tussen jullie drieën. Livi kan het nog niet begrijpen, dus ik wil dat jullie er met haar over blijven praten, tot ze oud genoeg is om het te snappen.’

‘Maar ik begrijp het ook niet, vader,’ onderbreekt Magda hem. ‘Ik begrijp helemaal niets van wat je zegt.’

‘Het is heel simpel, Magda.’ Menachem glimlacht. Niets bezorgt hem zoveel plezier als praten met zijn meisjes. Hij voelt een steek in zijn borst; hij moet zich dit moment herinneren, deze zonnige dag, de grote ogen van zijn drie dochters. ‘Ik wil dat jullie mij en elkaar beloven dat jullie altijd voor elkaar zullen zorgen, dat jullie er altijd voor elkaar zullen zijn, wat er ook gebeurt. Dat jullie je niet uit elkaar laten halen. Begrijp je dat?’

Magda en Cibi knikken, en Cibi vraagt heel serieus: ‘Ja, vader, maar waarom zou iemand ons uit elkaar willen halen?’

‘Ik zeg niet dat het zal gebeuren, maar als iemand het toch probeert, dan wil ik dat jullie je herinneren waar we vandaag over heb-

ben gesproken, en dat jullie alles zullen doen wat in je macht ligt om het te voorkomen. Met zijn drieën staan jullie sterker, vergeet dat nooit.' Menachems stem hapert, en hij schraapt zijn keel.

Cibi en Magda wisselen een blik. Livi kijkt naar haar zussen en dan naar haar vader. Ze heeft door dat er net iets plechtigs is afgesproken, maar ze heeft geen idee wat het betekent.

'Ik beloof het, vader,' zegt Magda.

'Cibi?' vraagt Menachem.

'Ik beloof het ook, vader. Ik beloof dat ik voor mijn zussen zal zorgen. Ik zal ze door niemand kwaad laten doen, dat weet je.'

'Ja, dat weet ik, lieve Cibi. Deze belofte zal een pact zijn tussen jullie drieën en niemand anders. Willen jullie Livi over dit pact vertellen wanneer ze oud genoeg is om het te begrijpen?'

Cibi legt haar handen om Livi's gezicht en draait haar hoofd zo dat ze haar recht in de ogen kan kijken. 'Livi, zeg "ik beloof het".'

Livi bestudeert haar zus. Cibi knikt, haar aanmoedigend om de woorden uit te spreken.

'Ik bloof het,' zegt Livi.

'Zeg het nu tegen vader. Zeg "ik beloof het" tegen vader,' draagt Cibi haar op.

Livi keert zich naar haar vader toe, met pretlichtjes in haar ogen en een giechel in haar keel. De warmte van zijn glimlach laat haar kleine hartje smelten. 'Ik bloof het, vader. Livi blooft het.'

Menachem trekt de meisjes tegen zich aan en glimlacht boven Cibi's hoofd naar het andere meisje in zijn leven, de moeder van zijn dochters, die in de deuropening van het huis staat, de tranen glinsterend op haar wangen.

Hij heeft te veel te verliezen; hij moet het overleven.

Hoofdstuk 1

Vranov nad Topl'ou

Maart 1942

‘**V**ertel me alstublieft dat het goed met haar komt,’ zegt Chaya ongerust, terwijl de dokter haar achttienjarige dochter onderzoekt. ‘Ik maak me zo’n zorgen om haar.’

Magda heeft al een paar dagen koorts.

‘Geen zorgen, mevrouw Meller, het komt helemaal goed met Magda,’ verzekert dokter Kisely haar.

In de piepkleine slaapkamer staan twee bedden: een bed waarin Chaya met Livi slaapt, en een bed dat Magda met haar oudere zus Cibi deelt wanneer zij thuis is. Eén muur wordt in beslag genomen door een grote kast die propvol staat met de kleine persoonlijke bezittingen van de vier vrouwen in huis. Midden in de kast pronkt de parfumverstuiver van geslepen glas met het groene kwastje, met daarnaast een korrelige foto.

Een knappe man zit op een eenvoudige stoel, met een peuter op zijn ene knie en een ouder meisje op de andere. Een derde meisje, dat nog iets ouder is, staat aan zijn linkerkant. Aan zijn rechterkant staat de moeder van de meisjes, met haar hand op de schouder van haar echtgenoot. Moeder en dochters dragen witte, met kant afgewerkte jurken, en samen vormen ze een perfect gezinnetje, althans, dat deden ze.

Toen Menachem Meller op de operatietafel stierf, bevrijd van de kogel maar bezwaken onder het zware bloedverlies, bleef Chaya achter als weduwe en werden de meisjes vaderloos. Yitzhak, Chaya’s vader en de grootvader van de zusjes, trok bij hen in om te helpen

waar hij kon. Chaya's broer Ivan woont in het huis tegenover hen en kan dus ook af en toe bijspringen.

Chaya is niet alleen, ook al voelt het soms wel zo.

De zware gordijnen van de slaapkamer zitten dicht, zodat de rillende, koortsige Magda de stralende lentezon niet ziet die net boven de gordijnroede uit piept.

'Kunnen we in de andere kamer praten?' Dokter Kisely legt zijn hand op Chaya's arm.

Livi, die in kleermakerszit op het andere bed zit, kijkt toe terwijl Chaya een vers nat washandje op Magda's voorhoofd legt.

'Blijf jij bij je zus?' vraagt haar moeder, en Livi knikt.

Wanneer de volwassenen de kamer hebben verlaten, loopt Livi naar het bed van haar zus en gaat naast haar liggen. Voorzichtig veegt ze het zweet van Magda's gezicht. 'Je knapt wel weer op, Magda. Ik laat je niets overkomen.'

Magda weet er een klein glimlachje uit te persen. 'Dat hoor ik te zeggen. Ik ben je grote zus, ik zorg voor jou.'

'Dan moet je beter worden.'

Chaya en dokter Kisely lopen het kleine stukje van de slaapkamer naar de woonruimte van het kleine huis. De voordeur geeft direct toegang tot dit gezellige vertrek, met een keukenblok aan de achterkant.

De grootvader van de meisjes, Yitzchak, staat zijn handen te wassen bij de gootsteen. Een spoor van houtschaafsel heeft hem gevolgd vanuit de achtertuin en ligt op het verschoten blauwe vilt dat de vloer bedekt. Geschrokken draait hij zich om, water knoeiend op de vloer. 'Wat is er aan de hand?' vraagt hij.

'Yitzchak, ik ben blij dat je er bent, kom erbij zitten.'

Chaya draait zich vlug naar de jonge arts toe, met angst in haar ogen. Dokter Kisely glimlacht en loodst haar naar een keukenstoel, een tweede uitschuivend van de kleine tafel zodat ook Yitzchak kan gaan zitten.

'Gaat het erg slecht met haar?' vraagt Yitzchak bezorgd.

‘Het komt helemaal goed met haar. Ze heeft koorts, en een gezond jong meisje herstelt daar vanzelf weer van.’

‘Waar gaat dit dan om?’ Chaya wuift met haar hand van de dokter naar zichzelf.

Dokter Kisely schuift een derde stoel uit en gaat zitten. ‘Ik wil niet dat jullie schrikken van wat ik ga zeggen.’

Chaya knikt slechts; ze wil alleen nog maar dat hij haar vertelt wat hij te zeggen heeft. Ze is veranderd in de jaren na het uitbreken van de oorlog. Haar eens zo gladde voorhoofd is gegroeefd, en ze is zo mager dat haar jurken als nat wasgoed om haar heen hangen.

‘Voor de draad ermee,’ zegt Yitzchak ongeduldig. De verantwoordelijkheid voor zijn dochter en zijn kleinkinderen heeft hem ouder gemaakt dan zijn jaren, en hij heeft geen zin in raadsels.

‘Ik wil Magda graag laten opnemen in het ziekenhuis –’

‘Wat? U zei daarnet dat ze weer helemaal beter wordt!’ Chaya springt op en zoekt steun door de tafel vast te grijpen.

Dokter Kisely steekt zijn hand omhoog om haar te kalmeren. ‘Het is niet omdat ze ziek is. Er is een andere reden waarom ik Magda op wil nemen, en als jullie willen luisteren, zal ik het uitleggen.’

‘Waar hebt u het in vredesnaam over?’ vraagt Yitzchak. ‘Zeg het gewoon.’

‘Mevrouw Meller, Yitzchak, ik heb geruchten gehoord, vreselijke geruchten over jonge Joden, meisjes en jongens, die uit Slowakije worden weggehaald om voor de Duitsers te werken. Als Magda in het ziekenhuis ligt, dan is ze veilig, en ik beloof dat ik haar niets zal laten overkomen.’

Chaya laat zich weer op haar stoel zakken en slaat haar handen voor haar gezicht. Dit is veel erger dan koorts.

Yitzchak klopt haar verstrooid op de rug, maar hij wil vooral horen wat de dokter te zeggen heeft. ‘Wat nog meer?’ vraagt hij. Hij kijkt de dokter recht in de ogen, erop aandringend dat de man er geen doekjes om windt.

‘Zoals ik zei, geruchten en roddels, allemaal slecht nieuws voor de

Joden. Als ze je kinderen komen halen, is het einde nabij. En wérken voor de nazi's? We hebben geen idee wat dat betekent.'

'Wat kunnen we doen?' vraagt Yitzchak. 'We zijn alles al kwijtgeraakt – ons recht om te werken, om voor onze families te zorgen... Wat kunnen ze ons nog meer afpakken?'

'Als wat ik hoor waar is, willen ze jullie kinderen afpakken.'

Chaya richt zich op. Haar gezicht is rood, maar ze huilt niet. 'En Livi? Wie zal Livi beschermen?'

'Volgens mij zijn ze alleen geïnteresseerd in kinderen boven de zestien. Livi is veertien, toch?'

'Ze is vijftien.'

'Een kleintje nog.' Dokter Kisely glimlacht. 'Ik denk dat we ons om Livi geen zorgen hoeven te maken.'

'En hoelang moet Magda dan in het ziekenhuis blijven?' vraagt Chaya. Ze keert zich naar haar vader toe. 'Ze wil vast niet gaan, ze zal Livi niet willen achterlaten. Weet je nog dat Cibi Magda toen ze wegging liet beloven dat ze voor haar kleine zusje zou zorgen?'

Yitzchak geeft een klopje op Chaya's hand. 'Als we haar willen redden, moet ze vertrekken, of ze wil of niet.'

'Ik denk dat een paar dagen genoeg is, misschien een week,' zegt de dokter. 'Als de geruchten waar zijn, zal het snel gebeuren, en als het voorbij is, zal ik haar naar huis brengen. En Cibi? Waar is zij?'

'U kent haar, ze is op pad met de *hachsjava*.' Chaya weet niet goed wat ze van de *hachsjava* moet denken, een trainingsprogramma dat jonge mensen zoals Cibi de vaardigheden leert om een nieuw leven op te bouwen in Palestina, ver weg van Slowakije en de oorlog die in Europa woedt.

'Nog steeds aan het leren hoe ze de aarde moet ploegen?' grapt de dokter, maar Chaya en Yitzchak glimlachen niet.

'Als ze wil emigreren, dan zal ze dat bij haar aankomst aantreffen – een heleboel vruchtbaar land, dat wacht om ingezaaid te worden,' zegt Yitzchak.

Chaya zwijgt echter, verloren in gedachten. Eén kind in het zie-

kenhuis, een tweede jong genoeg om aan de klauwen van de nazi's te ontsnappen. En de derde, Cibi, haar oudste, die nu deel uitmaakt van een zionistische jeugdbeweging die wordt geïnspireerd door de missie om een Joods thuisland te stichten, wat dat ook mag zijn.

De waarheid is inmiddels tot hen allemaal doorgedrongen: ze hebben een beloofd land nodig, hoe sneller, hoe beter. Maar, bedenkt Chaya, in elk geval zijn alle drie haar kinderen voorlopig veilig.